

jubilej Družbe Isusove 1814.–2014. Jubilee of the Society of Jesus 1814–2014

Družba Isusova obilježava 200. obljetnicu, otkako ju je 7. kolovoza 1814. godine papa Pio VII. ponovno uspostavio. Nakon što je 1773. ukinuta, ona je ipak preživjela u pravoslavnoj Rusiji i protestantskoj Pruskoj jer tamošnji vladari (Katarina II. i Friedrich II.) nisu proglasili breve o ukinuću. Od 1814. isusovački red opet djeluje u cijelome svijetu.

UDK: 271.5(497.6)“1890/1944“

Pregledni članak

Primljeno 10. 12. 2014.

Prihvaćeno 15. 12. 2014.

Nepoznato o poznatome — isusovci u Bosni

Valentin Miklobušec*

Sažetak

Poznato je da su isusovci prije Drugoga svjetskog rata i komunističkoga prevrata u Travniku vodili Nadbiskupsko dječačko sjemenište s internatom i gimnazijom, a u Sarajevu Vrhbosansko bogoslovsko sjemenište s teologijom. U toj činjenici ima i nepoznatih elemenata. Čitateljima se želi dati uvid u nastajanje zamisli i dinamiku njezina razvoja. Sve je počelo u vremenu kad se Austro–Ugarska, nakon mandata koji je dobila od Berlinskoga kongresa (1878.) spremala na ulazak u Bosnu i Hercegovinu. Izraziti predvodnik isusovaca na putu u Bosnu i Hercegovinu bio je »karizmatični« član Družbe, o. Erik Brandis. On je svoj poziv doživljavao misijskim. Njegov se poziv bio rodio i sazrijavao je u duhovnim vježbama. Smatrao ga je svojim životnim poslanjem i neumorno nastojao ostvariti ga. Po njegovoj zamisli isusovci su trebali u Bosni otvoriti malu rezidenciju i s vremenom izgraditi veliki kolegij s internatom, sjemeništem i gimnazijom po uzoru na takvu ustanovu u Kaloči, u Madarskoj. Ta je zamisao donekle izmijenjena i vremenski pospješana uskladbom s potrebom prvoga vrhbosanskog nadbiskupa da otvori dječačko sjemenište, a potom i bogoslovsko sjemenište. Objе ustanove vodili su isusovci od samih početaka, suradujući s nadbiskupom dr. Josipom Stadlerom. Ta je suradnja tekla kroz svoje unutarnje napetosti o kojima svjedoči drugi isusovac, o. Maksimilijan Horrmann. Tek upoznavanjem želje isusovaca

* Valentin Miklobušec, Arhivar u Arhivu Hrvatske pokrajine Družbe Isusove. Adresa: Jordanovac 110, p.p 169, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: miklobusec@gmail.com

da svakako dođu u Bosnu i djeluju na obnovi zemlje oslobođene od turske vlasti, kao i stalne samozatajnosti isusovaca koja im ne dopušta da Nadbiskupu ističu svoja prava i njegove obveze prema Družbi, razumije se njihova suradnja — čak i na vlastitu štetu. Svoj stav opravdavali su Nadbiskupovim neumornim nastojanjem da Crkvu u Bosni obnovi u Kristu.

Ključne riječi: Brandis, Stadler, Bosna, Travnik, »manreza«, Mayr, Kaloča, Kalksburg, Höpperger, Mihalović

Uvod

U izvještajima o isusovcima u Travniku i u Bosni općenito uglavnom se ponavlja fraza: »Pozvao ih je nadbiskup dr. Josip Stadler.« Malo bolji poznavatelji toga povijesnoga trenutka još će reći da je prvi isusovac koji je dospio u Bosnu, konkretno u Travnik, bio o. Erik Brandis. To je točno, ali je za potpunije razumijevanje dolaska isusovaca potrebno pojašnjenje. Tako brz dolazak isusovaca u Travnik ne može se objasniti Stadlerovim pozivom koji bi se temeljio na njegovom prijateljskom odnosu prema isusovcima, kod kojih je u Rimu studirao. Mnogo je toga moralo prethoditi. Najbolji poznavatelj Brandisove duše, o. Kamilo Zabeo, na temelju osobnoga uzajamnog povjerenja i obilne Brandisove korespondencije pruža jedan suptilniji uvid u taj dolazak.

Jedan drugi isusovac, o. Maksimilijan Horrmann, ostavio je prikaz odnosa nadbiskupa Stadlera prema Družbi Isusovoj. Koliko god Zabeova i Horrmannova svjedočanstva bila osobni pogledi, ona ipak pomažu u rekonstrukciji »isusovačke travničke epopeje« koja još nije dobila svoj film, a surovo su je prekinuli partizani izgonom isusovaca iz Travnika noću 21. na 22. veljače 1945. s potpisom OZN-e na plakatu. Upravo taj izgon mogao bi biti vrhunac filma, ako se ikada ostvari.

Ovim prilogom želi se, dakle, omogućiti bolje poznavanje činjenice dolaska isusovaca u Bosnu i njihove suradnje sa Stadlerom. Izvješće o dolasku iznosi se na temelju Zabeovih zabilješki o Brandisu kako se čitaju (ako se čitaju!) u njegovoj *Travničkoj spomenici 1882. — 1932.*, a za potpuniju spoznaju suradnje poslužiti će dosad neobjavljen rukopis p. Maksimilijana Horrmanna koji se čuva u Arhivu Hrvatske provincije Družbe Isusove u Zagrebu.

1. Erik Brandis u zapisima o. Kamila Zabea

1.1. Na putu duhovnoga sazrijevanja

Isusovac, koji se ne bi klesao (i isklesao!) u osobnoj »manrezi«, ne bi bio isusovac. Manreza je pojam za duhovne vježbe sv. Ignacija, ali i za intiman život svakoga pojedinca koji se predaje Isusu kao glina umjetniku, s molbom: utisni u mene svoj sveti lik. Takva »glina« bio je Erik Brandis, mladi grof iz Betnave (Windenu) kod Maribora. Njegovo zvanje polako se budilo i pod Isusovim

vodstvom raslo i sazrijevalo.¹ Kao zrela osoba on će zapisati: »Zašto sam rekao s Bogom rodu, znancima, svima i svemu na svijetu? Zar ne zato da nadem život s Kristom, život apostolski, da postanem oruđe milosti Božje, a prije svega drug Isusov, ma koja mi se služba povjerila u Redu. Dosta je, ako me samo Otac nebeski, kad mu dodem polagati račun, dočeka riječima: 'To je sin moj ljubljani, koji mi je po volji.'² Za Erika to nije bila propovjednička fraza, nego posao i smisao života.

Rođen je 30. travnja 1834. U novicijat je stupio 30. studenoga 1855., kao mladić s navršenom 21 godinom života i završenim studijem prava. Upoznavajući izbližega Učitelja za kojim je bio pošao, svim ga je srcem slijedio. Pomagali su mu u tome uzori koji su prije njega išli tim putem, subraća iz iste Družbe vodena istim idealom. Zabeo o tome govori: »Nije htio nimalo da zaostane za heroizmom misionara stare Družbe u Paragvaju« i navodi njegove riječi: »Stid me obuzima, kad pomislim, da svaki dan oblačim isto odijelo u kojem su mnogi od njih postigli zamjernu svetost, a nekoji i krunu mučeništva. No opet tješi me i hrabri pomisao, što je i meni uvijek otvoren isti vrutak, iz kojega su oni crpili toliko obilje milosti i neslomive jakosti. Taj vrutak je Presv. Oltarski sakrament. ... [...]...«

Ja se posve predajem u ruke svoje mile Majke, Majke Božje. Neka raspolaže sa mnom kao sa svojim vlasništvom; neka učini od mene što hoće. Ona mi se vazda ukazivala Majkom u mojem prošlom životu: Njoj povjeravam i svoju budućnost.³

Prve zavjete položio je na blagdan sv. Franje Ksaverskoga, velikoga misionara koji ga svojim primjerom uči kako se valja trošiti i istrošiti za Krista. Kao skolastik (student) u Innsbrucku gledao je patnje ranjenika dopremljenih s bojišta u Pijemontu gdje se Austrija zaratila s Napoleonom III. »Kako sada žalim ... što nijesam malo više vremena posvetio slovenskom jeziku, jer amo najviše šalju [ranjene] južne Slavene.«⁴

1.2. Svećenik i odgojitelj

Poslije treće godine studija teologije, 25. srpnja 1862., Erik je bio zaređen za svećenika. Budući da je u filozofatu bio naučio ponešto mađarski, dodijeljeno mu je prvo polje rada u Kaloči, u panonskoj ravnici istočno od Dunava i blizu Bačke. Kaloča je od davnine bio nadbiskupski grad. U tursko vrijeme postao je zabačeno mjesto. Poslije oslobođenja od Turaka onamo su se doseljavale razne etničke skupine, a najjača je bila zajednica Hrvata koja je tijekom 17. i 18. stoljeća pomadarena. U 19. st. nadbiskupi su htjeli Kaloči vratiti staro značenje pa 1860. pozivaju isusovce da otvore kolegij s gimnazijom i internatom. Budući da je do

1 Usp. Kamilo Zabeo D.I., Životopisne crtice Travnčkih Isusovaca i daka. a) Prvi isusovac nove Družbe u Bosni: O. Erik Brandis D.I. (1834.–1921.; u Travniku 1882., 1884.–1921.), *Travnička Spomenica 1882.–1932.*, Sarajevo 1932., str. 195–259.

2 *Isto*, str. 206.

3 *Isto*, str. 211.

4 *Isto*, str. 212.

tada tek pokoji Mađar bio isusovac, onamo su poslani isusovci njemačkoga ili slavenskog roda koji su znali mađarski. Tako je poslan i Erik Brandis. »Đaci su većinom dolazili iz Bačke, mnogi su bili Slaveni.«⁵ Zabeo, koji je znao o kakvim se Slavenima radi, njegovoj zabilježki dodaje da su to bili Bunjevci. Druge godine po dolasku imenovan je generalnim prefektom. Po tadašnjim pravilima, morao je nadzirati poštu svojih šezdesetak gojenaca. »Kao generalnom prefektu bila mu je nemala neprilika, što ne razumije korespondencije svojih gojenaca Bunjevaca, a još više je žalio, što ne može u ispovjedaonici zadovoljiti okolišnih Hrvata. Što će dakle? U svojoj gorljivosti započe 1865. učiti jezik što ga sam zove 'srpskim ili hrvatskim.«⁶

1.3. Tajna duhovnih vježbi

Nakon pet godina u Kaloči Erik je poslan u Sv. Andriju u Koruškoj da obavi završnu fazu isusovačke redovničke formacije, »treću probaciju« u kojoj se obavljaju i tridesetdnevne duhovne vježbe. Zabeo o tome piše: »Sačuvan nam je njegov latinski duhovni zapisnik što ga je započeo 1868. Taj nam dopušta, da duboko zavirimo u njegovu dušu, a to nam je i potrebno, hoćemo li ikad, da razumijemo Brandisa; inače bi nam njegov život ostao knjiga zapečaćena, i lako bi si tko o njem stvorio posve neispravan pojam. Mi ćemo dakle redom iznijeti nekoliko mjesta iz tog zapisnika, i to samo iz velikih duhovnih vježbi.«⁷ Previdi li čitatelj te bilješke koje slijede u *Travničkoj spomenici*, neće shvatiti motiv Brandisova dolaska u Bosnu.

U razmatranju o posebnom sudu bilježi: »Premnogo sam izgubio, što sam s milošću Božjom mogao postići: visok stupanj slave nebeske, veliku svetost: možda mi je od Boga bila namijenjena mučenička palma. Izgubio sam! ... Ustat ću i nadoknaditi gubitak.« Među svojim odlukama bilježi: »Daleko bilo od mene, da se vladam ili govorim lukavo, dvorski ili politički. ...[...].«

Ponudio sam se Isusu na Maslinskoj gori za najveće poteškoće u svagdanjem životu, samo da mu postanem sličan, svojem vodi i Kralju... Zar nije on moj voda, moj Kralj kojega ću slijediti?«⁸ U duhovnim vježbama obavljenima u trećoj probaciji sav se predao svom Kralju i to nikad ni riječju ni životom nije opozvao. Nešto ipak ostaje skriveno i neće se valjda nikad dokučiti jer to nije doznao ni Zabeo, koji bilježi: »Zanimljivo je, što je o. Brandis poslije 38 godina povjerio svojem duhovnom zapisniku: 'U trećoj probaciji, u ono vrijeme samoće, otvorio mi se put k hrvatskom narodu. Bog i Hrvati!'« To su zagonetne riječi.⁹ Poslije »treće probacije« Erik je po drugi put poslan u Kaloču, ali je ostao samo godinu dana.

5 *Isto*, str. 214. Budući da je to bila katolička vjerska ustanova, ti Slaveni iz Bačke mogli su biti samo Hrvati.

6 *Isto*, str. 216. (Termin srpsko-hrvatski uveden je u upotrebu nakon *Bečkog književnog dogovora* iz g. 1850.)

7 *Isto*, str. 217. — 218.

8 *Isto*, str. 218. — 219. Ovdje su navedene tek poneke rečenice.

9 *Isto*, str. 219.

Tada je pisao bratu: »S osobitim zanimanjem pratim školsko pitanje u Tirolu i vijesti iz Hrvatske i Vojne krajine. Nego, da li se tu uvijek dobije pravi pojam o prilikama, to je drugo pitanje.«¹⁰

1.4. »Hrvatski pater« i širitelj hrvatskih knjiga

Iz Kaloče Erik je 1870. bio premješten u Kalksburg kod Beča, u vrlo glasovit isusovački kolegij s plemićkim konviktom i gimnazijom. Zabeo bilježi: »U tom su kolegiju bili većinom sinovi vitezova, baruna i grofova pa sve do kraljevskih prinčeva, iz desetak nacija. Među njima je vazda bilo i Hrvata. O. Brandis se i mnogo godina nakon toga sjećao kako ga je neki konviktorac (1871.) nazvao 'hrvatskim patrom'«.¹¹

Godine 1871. dogodilo se nešto što ga je silno kosnulo. »U svibnju moradoše isusovci napustiti svoju jedinu kuću u [sjevernoj] Hrvatskoj radi naručenih kleveta i bezdušne hajke liberalaca. (O događanju u Požegi imao je vijesti iz prve ruke od mg. Josipa Celinščaka koji je tada bio odgojitelj u orfanotrofiju i otišao iz Požege ravno u Kalksburg, op.a.) S tim se nije mogla pomiriti poletna Erikova duša. Gdje je progonstvo, gdje se žrtve traže, tamo bi on upravo bio na svom mjestu. Zamolio je poglavare da ga pošalju u Požegu ili kamo god u Hrvatsku.«¹² Okolnosti su u Hrvatskoj ipak bile takve da to nije bilo moguće.

Koncem kolovoza 1872. Brandis je treći put poslan u Kaloču, sada za rektora zavoda koji se lijepo razvijao. On će ga voditi do 20. rujna 1875. U to je vrijeme doživio dvije velike kušnje. U prvoj godini gradom je harala kolera koja je i u kolegiju našla svoje žrtve, a u trećoj je požar pretvorio u pepeo trećinu grada. Zaustavio se tik pred kolegijem. U neposrednoj opasnosti da kolegij izgori Erik se žarko utjecao Srcu Isusovu i neumorno nosio vodu za gašenje vatre.

O Brandisu toga vremena Zabeo bilježi i uspomenu koja sigurno nije bila jedina: »Župnik i prepošt u Baču g. Ivan Evetović je pripovijedao: »Prvi rektor u Kaloči bio mi je o. Brandis. Nama Bunjevcima davao je knjige društva sv. Jeronima.« On Nijemac širi hrvatske knjige društva koje je još u povojima i to među Bunjevcima — u Mađarskoj!« Lijepa li svjedočanstva!

U Brandisovu duhovnom zapisniku Zabeo nalazi i njegove bilješke iz razmatranja o sudnjem danu. Sve biva razoreno, sve uništeno. Ne samo materijalni svijet, nego i umišljene veličine. Nestaju svjetovi i narodi, porobljeni i porobljivači. Tada ih anđeli razvrstavaju u novi predak, u samo dva reda. Jednima je na čelu znak »zvijeri«, drugima znak »odabranja«. Brandis se pita potresene duše: »Gdje su sada Slaveni, gdje Francuzi, gdje Nijemci, gdje Mađžari? Nema nego samo jedan narod odabranika i jedan narod prokletnika...«¹³ To što na prvome mjestu spominje Slavene, nešto znači. Jesu li mu prvi pred očima jer su ugnjetavani ili je u njemu uvijek živa čežnja da radi među njima, da se žrtvuje za njih do

10 *Isto*, str. 219. Vojna krajina je Hrvatsko–slavonska vojna granica.

11 *Isto*, str. 220.

12 *Isto*, str. 220.

13 *Isto*, str. 224.

palme mučeništva? Odgovor je njegov zapis: »A što je s tvojim mučeništvom, osobito među južnim Slavenima, za kojim toliko čezneš i već tako dugo Gospoda prosiš?«¹⁴ Valjda je slobodno pretpostaviti o kojim se to južnim Slavenima u monarhiji radi.

1.5. *Zavojitim putem prema Zagrebu*

Nakon tri godine u Kaloči i jedne u Kapornaku, život ga je zavojitim putem vodio u Zagreb. Najprije je od jeseni 1876. imenovan kućnim ministrom u Sv. Andriji, knjižničarom te ispovjednikom u crkvi. One prve dvije službe kao da su htjele sakriti ovu treću, koja je bila presudna. U kolegijskoj crkvi, naime, trebalo je ispovijedati i Slovence, a nijedan svećenik nije znao slovenski. Provincijal javlja Eriku da se za godinu dana pripravi na tu službu te se dao na učenje »slovenščine«. Uz zastarjelu Janežičevu slovicu iz biblioteke nije mnogo napredovao, a nije bilo nikoga s kim bi vježbao pa se potužio provincijalu da slabo napreduje.

Provincijal je imao i neku drugu brigu koju je trebao riješiti pa se poslužio Erikom koji je znao i nešto hrvatski. Hrvatski jezik počeo je učiti 1865. u Kaloči da bi razumio svoje pitomce Bunjevce. U kasnu jesen 1876. provincijal šalje Erika u Zagreb za druga o. Marku Belaviću koji je bio pomoćni duhovnik u bolnici sestara milosrdnica, a nešto se, čini se, kolebao u zvanju.¹⁵ Erik stiže na dan sv. Nikole Putnika u Zagreb, grad bogate isusovačke prošlosti, ne sluteći da se našao na odskočnoj dasci za Bosnu. O. Zabeo o tome piše: »Bio je to odavno njegov omiljeni san. Došao je napokon među južne Slavene. Ispunila mu se želja plemenitog srca: 'Volim raditi za potlačene nego li za tlačitelje.'«¹⁶ Čini se da je tlačiteljima smatrao Madare među kojima je prije radio, a u ono su vrijeme doista na razne načine tlačili Hrvate, premda ih ni bečka politika nije milovala.

U vezi s Brandisovim dolaskom u Zagreb Zabeo navodi još neke korisne podatke: »Kad su se isusovci 1871. povukli iz zemlje [Bili su prisiljeni otići iz Požege!], nijesu ipak Družbini prijatelji dopustili da im se zamete svaki trag. Još iste godine ishodi grof Janković u Daruvaru za sebe jednoga isusovca, koji je ujedno župnika Stjepana Tadića revno pomagao u duhovnoj pastvi. Kod njega su bili o. Marko Belavić (1871.–72. i 1874.) a poslije njega o. Jakov Verhovc (1875.).

Godine 1875. isposlova i preč. Fidelis Höpperger, začasni kanonik i superior hrvatskih milosrdnica, jednog svećenika D.I. te ga namjesti u Zagreb kao duhovnika bolnice sestara milosrdnica u Ilici. Taj je ujedno bio duhovnik novačica i kandidatice i njemački propovjednik. Na tom su se mjestu izredali: o. Belavić (1875.–1878. i 1881.–1884.), o. Mesek (1878.–1880.) i o. Verhovc (1880.–1881.)«¹⁷ Njima se, dakle, pridružio i Brandis. Po nakani provincijala, za jednu zimu, a ostatak će tri godine.

14 *Isto*, str. 224.

15 Marko je bio pripadnik zagrebačkoga dijecezanskog klera. Stupio je u Družbu. Godine 1884. vratio se istomu kleru.

16 *Isto*, str. 228.

17 *Isto*, str. 228.

1.6. *Tri zagrebačke godine*

Zagreb nije bio velik ni važan grad kao Beč, ali je bio grad Sabora, bana i nadbiskupa metropolite s kardinalskom čašću. Privatno i javno, u njemu su se održavali važni susreti utjecajnih ljudi. Erik je u Zagrebu boravio kao gost preč. Höppergera i nije imao zaduženja, ali je odmah od početka sve radio kao da je »na dužnosti« bolničkoga duhovnika, ispovjednika u crkvi, zatvorskog duhovnika pa i njemačkog propovjednika, a poučavao je i kandidatkinje sestara milosrdnica. Na taj način želio je sam priskrbiti za svoj život, a prva mu je briga bila da što bolje nauči hrvatski pa je u tome i uspijevao. U svibnju 1878. pomagao je ispovijedati grkokatolike na Žumberku. Dvaput je davao duhovne vježbe sestrama u bolnici u Osijeku gdje je posjetio i nekadašnju isusovačku crkvu sv. Mihovila.

Čini se da su za njega neobično plodne bile prve duhovne vježbe što ih je obavljao u Zagrebu. Prvi put obavljao ih je blizu Turskoga carstva gdje se nadao ostvarenju tajne davne želje, a to je želja za mučeništvom. »Pisat ću o. Generalu, a inače čuvati svoju tajnu, te proslijediti put k mučeništvu.« »Poslije razmatranja o smrti Isusovoj na križu uzeh u ruke relikvije bl. Andrije Bobole i ponudih se za apostolat među Slavenima, osobito među nesjedinjenima.« Poslije dvije godine opet bilježi: »Sve se iznova vraćam želji da umrem s Kristom i za Krista.«¹⁸

1.7. *Družba je bila usmjerena prema Bosni prije Stadlerova izabranja za nadbiskupa*

»Dalekovidni isusovački general o. Peter Jan Beckx [Dalje samo Beckx, op.a.] znao je reći: 'Družbu Isusovu čeka na Balkanu velika budućnost.'¹⁹ Ta će budućnost u Bosni početi ulaskom austrougarske vojske na njezin teritorij. »Na blagovijest [25. ožujka] 1878. piše poduzetni provincijal Ivan Nepomuk Mayr ocu Brandisu u Zagreb: 'Promislite molim, pitanje i odgovorite mi: Bili za Družbu Isusovu moguće i uputno bilo, da radi u Bosni? Kada, gdje i kako? — računajući s tim, da bi, kako novine nagoviještaju, moglo doći do okupacije?... O. Brandis odmah s velikim oduševljenjem prihvati zamašnu osnovu svoga poglavara. Od sada živi samo za Bosnu. 'Sve, što se nje tiče, uvelike ga zanima i marljivo proučava svu njezinu povijest.' ... Netom su se pod kraj srpnja 1878. otvorile vojne operacije, pozva provincijal o. Brandisa k sebi u Sv. Andriju. 'Na svoju sam radost saznao od o. provincijala, da je jezuitska ekspedicija u Bosnu postala pravo dnevno pitanje. Ne bi dosta bilo, reče mi o. Mayr, ako bismo se držali samo pasivno, te mirno čekali, hoće li nam se nadati [pružiti, op.a.] zgodna prilika... Još mu je o. provincijal naložio bio, neka se u Zagrebu oprezno informira. Vrativši se dakle [iz Sv. Andrije, op.a.] o. Brandis 13. kolovoza pohodi kardinala nadbiskupa Mihalovića, te mu izjavi, da su isusovci spremni za rad u Bosni, ako bi se pružila prigoda. Osim toga je za savjet pitao raznu uglednu gospodu. Mnogo ih je istica-

18 *Isto*, str. 231. — 232.

19 *Isto*, str. 232.

lo, da bi Bosni trebao kulturni kakov zavod za naobrazbu klera i svjetovnjaka.’²⁰ Iz ovoga se izvješća vidi da je Družba bila usmjerena prema Bosni mnogo prije nego što je zagrebački profesor teologije dr. Josip Stadler postao kandidat za vrhbosanskoga nadbiskupa.

1.8. Veza s trapistima u Banjoj Luci

U zajednici strogih monaha trapista u Banjoj Luci poimence su poznate barem dvije osobe koje bi bile voljele da isusovci dođu u Bosnu. Bio je to o. Franjo Pfanner [tada još samo prior], koji je prije ulaska u trapističku zajednicu htio biti isusovac, i o. Beda Vestenek koji je od isusovaca prešao u trapiste te je bio njihov prokurator [ekonom]. Sredinom kolovoza 1878. Vestenek je javio provincijalu Družbe Isusove u Beč da je u Slatini, koja tri kilometra od Banje Luke, jedno veće begovsko imanje na prodaju za 3000 dukata, i toplo zagovarao da se kupi i tako dovede isusovce u Bosnu. Nato provincijal 7. rujna ekspresnim pismom moli o. Brandisa da pođe razgledati to imanje. O. Brandis se odmah, pun radosti, odazvao. S kakvim li je čuvstvima i nadama čamcem prelazio Savu u Novoj Gradskoj i kao prvi isusovac nove Družbe stupio na bosansko tlo! Put ga je dalje vodio k trapistima u Mariji Zvijezdi u Banjoj Luci odakle je pošao na razgledanje imanja u Slatini. Nije mu se svidjelo, vjerojatno zbog nizine i vlažnoga tla, te javlja provincijalu da ga ne kupuje. Po svoj je prilici s prijateljima trapistima razgovarao o svojim zamislima o budućem radu isusovaca u Bosni, a to bi u prvom redu bio internat s gimnazijom; za takvu ustanovu bio je potreban zdrav kraj i katolička sredina, a u Banjoj Luci prevladavali su pravoslavni. Budući da su trapisti već imali neki posjed u Busovači, do kojeg je ekonom Vestenek dolazio preko Travnika, vjerojatno je on prvi upozorio Brandisa na taj grad i na Lašvansku dolinu u kojoj prevladava katoličko stanovništvo.²¹ O svemu je obavijestio provincijala i molio dopuštenje da pođe dublje u Bosnu, makar kao vojni kapelan. Provincijal mu to nije odobrio, nego ga je pozvao da se vrati u Zagreb.

1.9. Jasna vizija i slika Bosanaca

U jesen je cijela akcija nekako zamrla. »U siječnju 1879. pođe o. Brandis u Kalksburg i Beč. 'Prva je svrha mogega puta, da o. provincijalu ne dam mira glede jednoga izleta u Bosnu. Moja je namjera da u proljeće poduzmem odlučne korake.' Računam na to da ću našim misionarima moći otvoriti put preko Bosne u Slavoniju.²² Malo je naime poznato da su isusovački pučki misionari za turskoga vladanja Bosnom morali iz Dubrovnika doploviti na sjeverni Jadran i tek onda preko Ljubljane i Zagreba stići u Slavoniju. Sada, kad je u Bosni austrougarska vlast put im je puno kraći, ali bi im ipak dobro došla makar i mala rezidencija za predah od naporna puta.«

²⁰ *Isto*, str. 232.

²¹ *Isto*, str. 232. (usporedi)

²² *Isto*, str. 233.

U međuvremenu je provincijal u Beču prikupljao razne informacije o prilikama u Bosni i zaključio da bi ondje za rad trebalo imati mnogostruke obzire pa bi najbolje bilo otvoriti polje rada u Hrvatskoj, naročito u Zagrebu odakle bi se onda pogodnom prilikom prešlo i u Bosnu. Brandis je, naprotiv, bio uvjeren da će isusovci upravo preko Bosne stići i u Hrvatsku. Ovdje se misli na Hrvatsku u užem smislu jer su u Dalmaciji isusovci djelovali već od 1841.

Brandis sav živi za Bosnu i ne gubi nadu. »Hrabrilo ga je to što se u Kalksburgu nekoliko mladih isusovaca pokazalo spremnima da 'obnove primjere stare Družbe' te pođu u Bosnu 'među narod siromašan, ali pun dobre volje'«. ²³ I dok se Brandisu činilo da je pitanje Bosne stavljeno »ad acta«, s provincijalom je o svemu raspravljao i preč. Fidelis Höpperger koji je također snažno zastupao ideju da isusovci trebaju doći u Bosnu. Dapače, zalagao se da dođu u glavni grad Sarajevo i da budu uz budućega biskupa i kaptol. To je Brandisa potaklo da 15. travnja 1879. piše o. Generalu i otvoreno iznese svoju zamisao. Cilj mu je bio da se u Bosni, slično kao u Kaloči, osnuje veliki kolegij Družbe Isusove s biskupskim sjemeništem, s konviktom i javnom gimnazijom u koju bi i inovjerci imali pristup. No dok se to ostvari, moglo bi proći i 15 do 20 godina. To će trebati pomalo pripravljati, a za sada treba što prije početi s kakvom malom rezidencijom za dva do tri svećenika i kojeg brata. ²⁴ »O. general mu otpisa: 'Ne mogu dosta pohvaliti brigu Vaše Velečasnosti da nade put kojim bi naši mogli unići u Bosnu. Pozivam Vas da isto razložite i o. provincijalu kojemu ću i ja pisati.'« ²⁵

Ljeti 1889. Brandis dobiva dugo željkovano provincijalovo dopuštenje da opet pođe u Bosnu, ali samo da bolje prouči cijelo pitanje. Brandis o tom piše: »Bio sam u Bosni od 14. rujna do 5. listopada i došao u Sarajevo, Travnik, Zenicu i Žepče. Živio sam tri sedmice kod bosanskih franjevaca kao jedan između njih. U Travniku sam koncem rujna 1879. bio gost novoga travničkog župnika fra Jake Duića.« ²⁶

Zabeo ne može prešutjeti Brandisovu sliku o Bosancima, valjda kako bi potkrijepio svoje nastojanje da isusovci dođu u Bosnu. »Sa svoja dva putovanja ponio je o. Brandis najpovoljnije dojmove o Bosancima. Složimo u jednu sliku što o njima u tri lista piše o. generalu: 'Dobro sam ih promotrio. U njih je neobična prirodna snaga. Tvrdi su u podnošenju glada, žeđe i boli. Odlikuju se duševnim darovima. Nijesam se namjerio ni na koga koji ne bi svoje misli lako i vješto izrazio. Vrlo su bistré glave, navlastito mladi. Bosanski klerici [franjevci] u Slavoniji i u ugarskim sjemeništima natkriljuju svoje drugove u naukama. I kod priprostog svijeta i kod trgovaca nalazi se zdrav razum i pošteno srce. Školske naobrazbe dakako nemaju: uče više očima nego li iz knjige...'« ²⁷

23 *Isto*, str. 233.

24 *Isto*, str. 234. (usporedi)

25 *Isto*, str. 234.

26 *Isto*, str. 234.

27 *Isto*, str. 235.

1.10. Još jedan pogled na duhovni profil o. Erika Brandisa

Osvrćući se na svoj boravak u Zagrebu, Brandis piše o. Generalu: »Neprestano sam snovao kako bi naša provincija bilo u Hrvatskoj i Slavoniji, bilo u zaposjednutim zemljama [BIH, op.a.], mogla otvoriti blagoslovnu djelatnost u duhu našega reda. Proučavao sam narod i jezik, prilike kod svećenstva, položaj Katoličke crkve prema inovjercima i prema vladi. Kod svake sam zgode nastojao da nadbiskupa (Mihalovića) barem ublažim i da naše provincijale upozorim na znamenitost takve misije.«²⁸ Nadbiskup je bio neraspoložen prema isusovcima jer su napustili požeški orfanotrofij bez njegova znanja, a nije znao da ih je na tu odluku naveo njegov izaslanik, kanonik Weber, svojim postupkom i izjavom.

Iako je Brandis u Zagrebu nešto postigao, osjećao se kao putnik na brodu kojemu protivni vjetrovi nikako ne daju približiti se žudenoj luci, pa moli poglavare da ga premjeste iz Zagreba. I doista, početkom studenoga 1879. premjestiše ga u Požun [Bratislavu, op.a.], a zatim u Trnavu na običan pastoralni rad u kojem će provesti dvije godine.

Nakon ulaska Austro–Ugarske u Bosnu i Herecegovinu 1878. godine došlo je na red i pitanje uvođenja redovite crkvene uprave u toj zemlji. Uz nadbiskupa za Sarajevo tražilo se i biskupa za Mostar i Banju Luku u kojima su se imale uspostaviti sufraganske biskupije. Traženje kandidata za sve tri biskupske stolice potrajalo je, a nastale su i interesne skupine. To, međutim, nije predmet ovoga članka. Napominjem tek da je kandidat za Banju Luku bio i o. Brandis pa su ga rodaci pitali bi li htio postati biskupom. Njegova reakcija mogla se i očekivati: »Kad bih težio za odličnim mjestima i častima, ne bih nosio ovo odijelo.« To je posve u skladu s raspoloženjem koje je svomu dnevniku povjerio u vrijeme kad mu se činilo da je neshvaćen glede Bosne. Njegovo trajno raspoloženje Zabeo nalazi u dnevniku iz prijašnjega vremena: »Prikazujem se Bl. Djevici i Presv. Srcu Isusovu za ovaj ostavljeni narod. Rado ću podnositi uvrede, progonstva, siromaštvo i ostale križeve našega Gospodara i Kralja. Volim biti siromašan i nevoljan među narodom čijim jezikom još potpuno ne vladam, nego li s katedre predavati u Bratislavi, Beču ili Pešti. Dao Bog, svjedočile ove riječi i poslije moje smrti za moju ljubav k hrvatskom narodu! Tko zna nisam li upravo ja glavna zapreka što stvar ne napreduje. Želio bih svojom krvi postati pomirna žrtva koja bi napokon pravim isusovcima otvorila put onamo.«²⁹

1.11. Cilj je postignut

Valja znati da se za Bosnu nije zauzimao samo o. Brandis. Vrlo su važna nastojanja i onih ljudi koji se uvijek ne ističu, ali odlučuju. Zabeo o tome piše: »O. provincijal Mayr bi češće preč. generala izvješćivao o svojim osnovama. Još u travnju 1879. govorio je u Beču s kardinalom Mihalovićem, zagrebačkim nadbiskupom, koji ga je vrlo ljubezno primio. Poznato je da ovaj crkveni do-

²⁸ *Isto*, str. 236.

²⁹ *Isto*, str. 237. — 238.

stojanstvenik neko vrijeme nije Družbi Isusovoj bio osobito sklon. No sada izrazi svoju živu želju da bi isusovci i na Bosnu proširili polje svojega apostolskoga djelovanja, i primijeti, da je o tom i s kompetentnim faktorima raspravljao. Pa i sa samim apostolskim nuncijem Ljudevitom Jacobinijem. A taj se je, nastavlja o. Mayr, za tu stvar veoma interesirao, upozorivši ipak, da je prvi uvjet uređenje crkvenih prilika u Bosni....[...]... U dva lista javlja o. provincijal preč. generalu o svojem čestom raspravljanju s mjerodavnim ličnostima, kako bi Družba Isusova i u Bosni otvorila neke odgojne zavode. Iskrsavali su sve povoljniji izgledi, to više što je i novi nuncij Serafino Vanutelli (1880.) živo zagovarao stvar. Tako je dalekovidni o. Mayr već 20. studenoga 1880. o. Brandisu u Trnavi mogao povjerljivo saopćiti da je blizu vrijeme kad će isusovci u Bosni dobiti biskupsko sjemenište, samo ako uspije ukloniti neke nesuglasice između Vlade i Sv. Stolice. Radosne li vijesti za o. Brandisa! Sada dan i noć misli samo na Bosnu. Samo u jednom mjesecu napisao je tri lista o. generalu. Potanko mu razlaže prilike u Bosni. Preporučuje da se ne počne s bogoslovijom, kako su neki htjeli, nego s gimnazijom. Onim isusovcima koji će s njim poći u Bosnu zaželi kao čestitu popudbinu 'veliku ljubav k sv. čistoći, pouzdanje u Boga i želju za patnjama i progonstvima.'³⁰

Priču treba napokon privesti kraju. Isusovci žele doći u Bosnu i u malo daljoj budućnosti otvoriti odgojni zavod s gimnazijom. To je ono što su svi smatrali najkorisnijim za Bosnu. Prvi nadbiskup dr. Stadler mora realizirati ono što mu je u zadatak stavljeno sporazumom bečke i vatikanske diplomacije — otvariti sjemenište »odmah i bez odgađanja«, kako veli papina bula *Ex hac augusta* od 5. srpnja 1881. A s kime, kad je sam, bez dijecezanskoga klera? Zar je onda čudno što se okrenuo svojim prijateljima isusovcima koji ionako žele u Bosnu? A ne bi li bilo čudno da su ga oni odbili za volju svoga plana za budućnost koja je nesigurna? Uskladbom njegove potrebe i njihove želje nastalo je Travničko dječjačko sjemenište s gimnazijom 1882. i Vrhbosansko bogoslovsko sjemenište koje je 1890. zaživjelo u Travniku, a 1893. preneseno je u Sarajevo.

30 Isto, str. 238.

2. Iz odnosa nadbiskupa Stadlera prema Družbi Isusovoj

Zapis o. Horrmana 25. 6. 1920.

[Prepisao arhivar Valentin Miklobušec. Izvornik se čuva u Arhivu Hrvatske pokrajine Družbe Isusove u Zagrebu, fascikl *Korespondencija o. Maksimilijana Horrmana.*]

Uvodna napomena — Prepisivač je stavio podnaslove radi lakšega uočavanja pojedinih cjelina. Ponešto je izmijenio interpunkcije te pokoju riječ.

Neke uspomene
na Preuzvišenoga gospodina nadbiskupa Dra Josipa Stadlera
i njegov odnošaj prema Družbi Isusovoj

2.1. Potreba za osvrtom na uzajamne odnose

Kroz onih devet godina, dok je pisac ovih redaka bio rektor sjemeništa u Travniku i Sarajevu, dogodilo se mnogo, što jasno pokazuje odnošaj pokojnoga nadbiskupa dra Josipa Stadlera prema Družbi Isusovoj, i što je vrijedno da se zabilježi, već zato, da ne bi kasnije glede nekih stvari nastali nesporazumi, kada nema nikoga više, koji bi se točno sjetio tih stvari. Sada je to sve još u živoj uspomeni, pa zato je sada najbolje vrijeme da se ovo napiše. Ja obećajem pred Bogom, da ne ću nijedne riječi napisati, za koju nijesam u duši uvjeren da je istinita.

Počimljem s nekim stvarima, koje su se dogodile prema koncu života Preuzvišenoga gospodina, i to zato, jer je s njima u savezu dosta dugi niz činjenica, dijelom takovih iz prvih vremena, kada je Družba Isusova došla u Bosnu. Tako će biti neka zajednička sveza, koja spaja sve što ću kazati.

2.2. Nadbiskup je svjestan duga prema Družbi, ali ga povezuje sa svojim zamisljima

Bilo je to po prilici u listopadu g. 1917. kada mi nadbiskup jednoga dana reče, da mu je došla misao, za koju drži da je od Boga. Dat će nam, kaže, jedan komad zemljišta od Filomene, pa mi možemo kupit jedan komad od Doloroze, i tamo sagraditi kuću za nekoliko otaca i braće, jer tamo će doskora biti nužno da se nešto radi za narod, koji već sada počimlje hodočastiti Majci Božjoj žalosnoj, i tamo bi mogli stanovati misijonari, koji će svake godine neko vrijeme držati misije osobito o pobožnosti prema Presv. Srcu Isusovu: što treba činit svake godine, svaki mjesec i svaki tjedan na čast Presv. Srcu. I da ove misije ne budu župnicima na teret, kaže da će se brinuti, da bude i fond za te misije. A ono zemljište od Filomene kaže da će nam dati u ime onog duga, što nadbiskupija ima vratiti Družbi Isusovoj. I ako bi sjemeništa jednoć uistinu izgubila državnu dotaciju, onda bi barem Isusovci megjutim nešto imali.

Na to sam odgovorio: »Dok je Preuzvišenost vaša sada govorila o toj stvari, došle su mi dvije misli. Prvo: ekonomije se kod nas obično ne isplate; jer treba mnogo tujih radnika skupo platiti, i jer mi u družbi imamo malo ljudi koji znadu

voditi ekonomiju, a nemamo ni novca za prve nužne investicije. Drugo: što se tiče one kuće, jako mi se sviđa ta stvar, ali za sada nemamo ljudi. Tako bi ja mislio.« Na to odgovori nadbiskup: »Sa ekonomijom barem nećete imati rizika, jer deficita po svoj prilici ne će biti, i na početku ne će odmah trebati investicija, jer će vam Filomena i Doloroza ići na ruku. Što se tiče otaca za novu kuću, ne treba da to bude odmah, nego prema prilikama.«

Meni se osobito sviđala njegova misao glede kuće za misijonare, stoga sam bio za to, da se primi taj predlog, koji je jedino i potpuno proizišao iz inicijative nadbiskupove, pa sam u tom smislu i referirao višim poglavarima. Pokojni je nadbiskup još više puta o toj stvari govorio sa mnom, pa mi je par puta rekao, da je uvjeren da mu je Bog dao ovu misao u dušu. Međutim, odgovora od viših poglavara nijesmo dobili osim od Superiora Hrv. Misije, pa se stvar zatezala, dok nije o. Kujundžić postao viceprovincijalom. No, nadbiskup je megjutim bio umro. Kako se je stvar dalje razvijala, ionako je poznato.

Nadbiskup mi je prema koncu života još nekoliko puta govorio o tom, što bi se imalo raditi u slučaju da bi Isusovci radi nemirnih vremena bili istjerani iz Sarajeva. Kaže da bi se mogli preseliti u Dolorozu i Filomenu, dapače da bi moglo cijelo sjemenište tamo stati kad bi to bilo nužno, pa bi časne sestre otišle a pučka škola bi se ukinula, jer, kaže, to je sve manje važno od sjemeništa. — To je sve, što ja znam o toj stvari. Ja sa svoje strane nijesam ni indirektno ni na koji način ništa nagovijestio o tom dugu, jer nijesam za to imao naloga pa bi mi to bilo i vrlo neugodno.

2.3. P. Horrmann otklanja mogućnost da je on probudio Nadbiskupovu svijest o dugu

Kako je pokojni nadbiskup došao na tu misao da nam dade ono zemljište? Jesam li ja na njega utjecao i na koji način? Evo ja ću kazati sve što o tom znadem.

Bilo je to u ono vrijeme, kad je pok. nadbiskup dobio one velike svote od svojih kuća i od lađe, pa mi je rekao, da će sada moći vratiti sve dugove i da će mu još ostati prilično veliki kapital, osim raznih kuća, koje nije još prodao. Je li to mogla biti dobra prigoda da mu spomenem one dugove koje je nadbiskup sam više puta najpripravnije priznao, i koje je htio Družbi i pismeno potvrditi, kako ću poslije točno kazati?

Da sam to učinio, doista ne bih učinio ništa zlo, jer bi bio za to imao potuno pravo. Nadbiskup ne bi mogao odbiti toga zahtjeva. Bio bi, rekbi, moralno prisiljen da povрати taj dug, jer bi tada to mogao lako učiniti. Mogao bih još koješta dodati, čim bih još bolje razjasnio taj zahtjev. Mogao sam sasvim prema istini kazati da Družbi Isusovoj treba novac za njezin podmladak, za koji je Družba dužna da se brine već zato da ima nužno osoblje za sjemeništa, a za taj podmladak Družba ne dobiva ništa niti od vlade, niti kao franjevci od župa. Mogao bih i to dodati: Buduć da Družba Isusova, pošto već gotovo četrdeset godina djeluje u Bosni, a još nema vlastite kuće, mora nastojhati da dobije nešto vlastitoga gdje može živjeti o svom trošku, jer iz sjemeništa ju može jedan budući nadbiskup, pa i vlada, kad god hoće istjerati. Ovi bi razlozi bili tako važni, da bi nadbiskup

bio doista moralno prisiljen da nam povрати dug, dapače eventualno i s kamata-ma. Jer uskratiti nam nužna sredstva za odgoj podmlatka i za buduće djelovanje družbe u Bosni, i to ona sredstva na koja, po vlastitom nadbiskupovom priznanju imamo pravo, to bi značilo na nepravedan način onemogućiti nam opstanak, a na to sigurno ne bi nitko manje mislio nego pok. nadbiskup. Tako bi dakle doista nadbiskup bio moralno prisiljen da nam povрати cijeli dug, eventualno i s kamata-ma, jer to bi onda mogao lako učiniti, i ja bih imao potpuno pravo da to na uljudan način tražim.

Dapače, možda bi izvan Družbe svi tako radili u tom slučaju. Jesam li ja to dakle učinio? Evo, ja sam si svjestan da ovo pišem u prisutnosti Božjoj, pa velim: »Nijesam to učinio ni na kakav način, niti pismeno niti usmeno, niti direktno niti indirektno, nit jasnim riječima niti nekakvim diplomatskim izrazima; nijesam dug nadbiskupov niti spomenuo, još manje zahtijevao da ga povрати.«

2.4. Horrmannov odnos poštovanja prema Nadbiskupu

Što sam o tom dugu govorio s nadbiskupom 1912. kao rektor travničkog sjemeništa, o tom slijedi poslije točan izvještaj. Ali ni onda nijesam zahtijevao, da nadbiskup vrati taj dug, nego sam izrično kazao: dok on živi, nećemo to nikada zahtijevati. Niti sam imao nalog od viših poglavara za to, a bez toga naloga ne bih to nikad učinio. Bilo bi mi nadasve teško i mrsko s nadbiskupom o tom govoriti.

Bio sam kroz dulji niz godina njegov ispovjednik pa i poslije vladao se uvijek prema meni kao najbolji prijatelj, a ja sam u njemu još nešto drugo štovao i ljubio nego svojega očinskog prijatelja, pa osobito sam mu uvijek uvelike bio zahvalan za njegovu ljubav prema Družbi Isusovoj. Stoga bi mi jako mrsko bilo zahtijevati od njega novac.

Kroz 6. godina sam u Sarajevu bio rektor pa nijesam n. pr. nikada ni jednom riječju spomenuo, da duguje Družbi Isusovoj u Sarajevu još 12000 K., koje mu je jednoć oko g. 1896 p. Widmann kao Provincijal ondašnje Austrijske provincije bez kamata posudio, i koje je onda p. Prov. Wimmer, kada je sam bio u novčanoj neprilici, uzeo od Družbe Isusove u Sarajevu. To je bilo onda kad je P. Bock bio vicerektor, on to znade sve točno. Već sama ova svota, da smo je bili uložili na kamate, bila bi danas priličan kapital. No ja nijesam nikada spomenuo toga duga.

2.5. Nadbiskupov unutarnji odnos prema Družbi

Pokojni nadbiskup, inače doista najveći prijatelj Družbe Isusove, vladao se je u materijalnom pogledu prema Družbi tako, da bi se oni, koji ga nije-su dobro poznali mogli čuditi. Čini se da je mislio da mogu Isusovci od svojih dobročinitelja uvijek dobiti što im treba. No tako nije. Većinu naših kuća tišti siromaštvo. Nadbiskup mi je, istina, više puta govorio o tom, da će nam dati kuću za buduću štaciju Družbe i poslije za omladinski dom, onda da će nam za buduću štaciju dati jednu veću svotu — govorio je o sto hiljada kruna. Na sve to nijesam puno odgovorio, jer, kako mi se činilo, bile su to međutim ideje a ne zrele odluke.

Uistinu nam je za svoga života dao samo deset hiljada kruna za omladinski dom, onda kad je dobio onaj novac za svoje kuće i za lađu.

Znam da me je pok. nadbiskup nekoliko puta krivo razumio. Ja sam mu naime prema svojoj dužnosti često referirao o materijalnom stanju sjemeništa. Opazio sam, da je kroz dulje vremena moj izvještaj o materijalnim poteškoćama shvatio kao opomenu, da nam nešto dadne. Stoga mi je bilo drago kad mi je jednoć kod takve prigode rekao: »Ja vam ne mogu ništa dati.« Sad sam mogao odstraniti taj nesporazum govoreći: »Na to nitko ne misli.« Opazio sam, kako je nadbiskupu bilo drago što se je ovim riječima odstranio dosta dugotrajni nesporazum.

2.6. Ratne prilike i sjemeništa u opasnosti

Tijekom rata sam se bojao da bi sjemeništa poslije rata mogla izgubiti dotaciju, bilo da pobijedi Antanta bilo Austrija. U potonjem slučaju se je općenito očekivalo, da će u Beču vladati socijalistička većina, pa su socijalisti davno bili proglasili kao točku svojega programa rastavu Crkve od države. To sam više puta spomenuo ne samo pok. nadbiskupu nego i presvijetloj gospodi. I onda, kad mi je nadbiskup govorio o svojim osnovama, što će raditi sa velikim svotama koje je dobio od svojih kuća i lade, spomenuo sam mu tu pogibelj sjemeništa, jer sam to smatrao svojom dužnošću. Pa je nadbiskup i priznao da opstoji ta pogibelj. Možda sam nadbiskupu i dodijao time što sam opetovano govorio o toj pogibelji. No ja sam se onda imao brinuti za sjemenište, to mi je bila dužnost pred Bogom, pa stoga nijesam smio ništa propustiti, čim bi mogao vjerojatnu pogibelj odvratiti od sjemeništa. Inače sam se brižljivo čuvao, da mu ništa ne savjetujem u pogledu tog novca što ga je dobio, pa me nije ni pitao za savjet. Samo jedamput sam mu kazao ujesen g. 1918, da bi bilo dobro da ide u Dubrovnik radi zdravlja, na što mi je odgovorio da nema novca. Kad sam rekao, da ima sad novca, kaže: »Od tog novca nijesam nikada uzeo ni filira za sebe pa neću ni sada.« Inače nijesam mu nikada ništa govorio glede onih svota. Najviše sam se pak čuvao, da ne kažem ni riječi, iz koje bi mogao zaključiti, da želim nešto za Družbu, i kako sam već rekao, potpuno sam šutio o onom dugu.

Sada se pita: Je li pok. nadbiskup možda moje opetovane riječi o pogibelji sjemeništa u budućnosti shvatio kao opomenu, da Družbi povrati onaj dug? Prema tomu što sam prije spomenuo o onom nesporazumu, nije to možda posve isključeno. No ja mogu pred Bogom kazati: »Nijesam imao te nakane da svratim njegove misli na taj dug.« Ali i nadbiskup mislim da nije mogao lako moje riječi tako razumjeti, jer nije bilo razloga za to, mogao je to lako pojmiti, da moram sa svojega stanovišta biti zabrinut za sjemeništa. I osim toga je dobro znano da nije moj običaj onako diplomatski govoriti, pogotovo kad me ne bi ništa zaprečilo da otvoreno govorim. Nikada nijesam ni slutio, da je nadbiskup moje riječi o onoj pogibelji sjemeništa mogao shvatiti u tom smislu, da povrati dug. Stoga nijesam ni patrima ništa o tome spomenuo.

2.7. *Razumijevanje odnosa i na široj osnovi i životnoj realnosti*

Sada ću govoriti o nekim drugim stvarima, koje će još bolje razjasniti ono što sam do sada kazao. Pokojni je nadbiskup svakom zgodom rekao: »Družba Isusova će ostati u sjemeništima sve do konca svijeta«, pa je to i u samom ugovoru nekako izrazio. Da bi mogla i druga vremena doći, to kao da mu se činilo i nemoguće. No Družba je morala računati i s ovom mogućnošću. Stara je predaja Družbe, da nastoji ostati u krajevima, gdje je jedamput počela raditi, jer rad ne može biti tako uspješan, kad se obrađena polja opet ostave; i kad se radi o većim zavodima, mogu nastati i velike materijalne poteškoće, kad bude veći broj redovnika iznenada bez kuće i obskrbe.

Gdje je god Dužba preuzela sjemeništa, svagdje je ugovor, koliko mi je poznato, povoljniji nego ovdje. Kad je iskusni p. Mayer kao provincijal sa nadbiskupom sklopio ugovor, bio je taj ugovor inače u bitnome jednak svim ostalim ugovorima, koje su naši sklopili sa raznim biskupijama glede biskupskih sjemeništa. U materijalnom pogledu pak bijaše ugovor nepovoljan za nas, jer je dotacija bila vrlo slaba, a Družbi treba i sredstava za odgoj nužnog podmlatka. Jedan je Isusovac dobio samo po prilici 900 K na godinu, jer je vlada platila za patre 1000 K, a za braću za koju Družba isto troši, samo 800 K. Dakako da je cijela dotacija bila paušalna svota, no iz ovih brojeva se vidi kako je vlada računala dotaciju.

Osim toga bijaše ugovor nepovoljan i zato, jer sjemenišne zgrade nijesu bile naše kao u drugim biskupijama. I u Celovcu bila je u tom pogledu iznimka, no tamošnji biskup, koji nam nije mogao dati sjemenište, dao nam je mjesto njega stari benediktinski samostan sa crkvom u istom gradu. Neki su biskupi Družbi ponudili zavode kao svojinu, tako jednu gotovu gimnaziju sa crkvom u Subotici, gdje bi Družba mogla raditi i za tamošnje mnogobrojne Hrvate, no nije to p. Provincijal mogao preuzeti, jer nijesmo imali dosta ljudi. Stoga su dva provincijala, sudeći da nam opstanak u sjemeništima za buduća vremena nije osiguran i da nema nade, da ćemo dobiti vlastitu kuću sa crkvom, mislili na to da nadbiskupu otkažu. Nadbiskup se je preplašio, a mi smo silno molili da mu se ne zada taj udarac i da se Bosna ne ostavi bez sjemeništa, jer se je činilo nemoguće naći tako veliki broj profesora i prefekte za dva sjemeništa, kad je i biskup Strossmayer imao najveće poteškoće da nade sposobne profesore samo za bogoslovno sjemenište, koji bi dulje vremena strpljivo ustrajali u toj službi, premda je tamo plaća mnogo puta veća nego u Bosni.

2.8. *Nepovratna Družbina ulaganja u sjemeništa*

Ostali smo dakle u Bosni, premda gotovo bez nade, da ćemo jednoć dobiti vlastitu kuću. No da treba ipak za tim težiti, to imadahu naši patri iz gore navedenih razloga uvijek pred očima. Kad je pokojni nadbiskup gradio oba sjemeništa, naši su svoje dobročinitelje, dijelom i lično, molili za prinose, pa smo i dobili puno novaca i paramenata i knjiga, ove potonje gotovo sve iz naših kuća. Kad se je bogoslovija preselila iz Travnika u Sarajevo, Družba je od svojega novca novome sjemeništu pribavila cijeli namještaj, jer je nadbiskup kazao da ne može pomoći. I

mnogo je knjiga kupila na svoj račun, među inim i Migne (editio Patrum) za 6000 kruna. Kad se je drugo krilo sarajevskog sjemeništa izgradilo, Družba je morala znatan dio doprinjeti, jer nam je nadbiskup u srpnju 1900. javio, da mu je inače nemoguće izgraditi ovo krilo. To je Družba Isusova drage volje učinila pa naravno nije mislila na naknadu. Samo za onih 60.000 K, koje je grof Lilienthal dao, Družba je pravila iznimku. Naši su stari oci posvjedočili da je bilo izvan dvojbe, da je to naš dobročinitelj grof Lilienthal htio dati Družbi Isusovoj za travničko sjemenište. No na silnu želju nadbiskupovu Družba se je i te svote odrekla.

Pok. nadbiskup nije kroz svih onih 36 g., otkada se sagradilo travničko sjemenište pa sve do svoje smrti nikada ni filira doprinio za uzdržavanje sjemeništa, premda stoji izričito u ugovoru, da nadbiskupija prima na se sve veće popravke, gradnju svih nuzgrednih zgrada koje će biti nužne, kao i vodovod, električnu instalaciju itd. Kad su ga naši molili da pomogne, n. pr. da se obnovi krov u Travniku, jer je to pod rektoratom p. Hoffera bilo neophodno nužno, a naši nijesu imali novca, tada se je smijao te rekao: »Kako možete misliti da ja imam novca!« Zato jer nadbiskup nije imao novca nego ogromne dugove, naši nijesu nikada mislili na to da će od njega natrag dobiti što su na svoje troškove gradili i ispravili, premda bi to po ugovoru, pa i po civilnom zakonu, vlasnik to jest nadbiskupija morala platiti.

2.9. Na kušnji je bio i opstanak sjemeništa

No kad sam već treću godinu bio rektor u Travniku, došla mi je jednoć ova misao: Nadbiskup neće nam to nikada kroz cijeli život moći povratiti, ali ja kao rektor imam dužnost da ne zanemarim ono što može jednoć u dalekoj budućnosti biti potrebno. No biće jednoć potrebno, da bude službeno ustanovljeno, koliko je Družba izdala od svojega novca, što bi po pravu nadbiskupija morala platiti. Ovu sam misao nadbiskupu priopćio u jeseni 1912, pa je on to potpuno odobrio te rekao neka se to proračuna te mu predloži, pa će on potpisati ovaj dug nadbiskupije. Ja sam mu pak rekao da to Družba neće nikada tražiti natrag dok on živi. Još iste godine 1912. bilo je vijeće u Sarajevu, gdje je bio prisutan p. Wimmer sa svojim tajnikom, p. superior Hrvatske misije sa svojim tajnikom i obadva rektora sa svojim prokuratorima, pa se je vijećalo o materijalnom položaju sjemeništa. Dugovi tih sjemeništa bijahu naime onda veliki, a svakom su godinom i rasli, jer je dotacija bila posve nedostatna. Tada je provincijal p. Wimmer odlučio, da bismo morali sjemeništa ostaviti, ako vlada ne bi povisila dotaciju, jer je apsolutno nemoguće bilo u tim prilikama dalje uzdržavati sjemeništa. Tom se je zgodom odlučilo da će se nadbiskupu predložiti račun što duguje Družbi, da to potvrdi, premda se je mislilo, da to neće moći nikad povratiti. Nego ovaj posao, praviti točan račun o tom, nije bio lak i malen, pa travnički prokurator nije našao vremena za to. Stoga sam ja međutim iz raznih travničkih kućnih knjiga sastavio taj račun, premda ne sa nužnom točnošću, nego samo površno, pa sam taj račun jednoć pokazao nadbiskupu. Među inim smo cijeli višak od konvikta potrošili za gore spomenute izdatke, pa i za uzdržavanje seminaraca, jer sjemenište davno više nije moglo izaći sa svojom dotacijom. Na želju nadbiskupovu smo plaću kon-

viktoraca i povisili. No po ugovoru pripada sav višak od konvikta Družbi Isusovj. To su tečajem godina bile velike svote, u nekim godinama 16 — 18000 kruna.

2.10. Ekonomije bez izgleda

Još ću spomenuti nešto o ekonomiji na Biloj kod Travnika. Ja nijesam se nikada uzdao, da će se ta ekonomija dobro isplatiti, ali sam se nadao da ćemo tamo jednoć imati malu štaciju, kada dogju hodočasnici u većem broju na tamošnju sv. Goru, gdje i prije Turaka bijaše svetište Majke Božje. No uvjerio sam se, da se ta ideja, koja se i nadbiskupu sviđala, radi otpora franjevacu teško dade izvesti, dok ne bude tamo posebna župa. Nadbiskup je i htio utemeljiti župu, koju je i inače smatrao potrebitom, ali je megjutim odustao radi poteškoća, koje mu je pravio papinski delegat u pogledu novih župa. Nego poklonio je Družbi sv. Goru, koju je od vlade dobio badava za jedno svetište, te Družbi dao nalog, da se brine za tamošnje svetište i po mogućnosti nastoji, da narod tamo što revnije štuje Majku Božju žalosnu. Dotični je dopis u Travniku. Moram priznati, da sam se ipak donekle i nadao da će nam ekonomija na Biloj makar nešto malo nositi za odgoj nužnog podmlatka, za koji mora Družba po konstitucijama sv. Ignacija imati stalne dohotke. No dok sam ja bio rektor u Travniku, dobitak je bio vrlo neznatan, ako ga je uopće bilo.

Što se tiče ekonomija, Družba je za sjemeništa radila što je mogla i to sa ne malenim žrtvama. U Travniku je kupila svojim novcem velik i vrlo plodan dio bašće, te ga predala sjemeništu. Kad se je ugovor sa nadbiskupijom, koji je na početku u nekim dijelovima bio nejasan, g. 1904. novo formulirao, onda je tom prigodom p. Slavič pok. nadbiskupu to priopćio. Družba je obadvije vile kupila od novca stare isusovačke provincije pa je sve dohotke tih vila dala sjemeništima a da nije ništa za to računala. Za sarajevsko je sjemenište od svojega novca kupila staru tursku kuću i vrlo plodnu bašću, a sve plodove te bašće dala je sjemeništu badava, i kada jednoć mora ostaviti sjemenište onda će za kuću i bašću (kako stoji u ugovoru) od nadbiskupije tražiti samo onu malu svotu kojom je g. 1902. kupila kuću i bašću.

2.11. Ljubav dokida svaku uskoću

Da je Družba Isusova sve ono što je za oba sjemeništa od početka svojega boravka u Bosni izdala od svojega novca, što je poklonila sjemeništima i što je nadbiskupu posudila, zadržala za sebe i uložila na kamate, onda bi sad imala dosta velik kapital, pa ne bi tako siromašno živjela, da se neki, barem ovdje u Sarajevu, tuže, što ne mogu uz takovu hranu dosta raditi. A Družba još uvijek dosta žrtvuje za sjemeništa. Tako je sav novac koji je bio određen za školastike, u prošloj školskoj godini uložila međutim za sjemenište, jer bi se inače sjemenište moralo zatvoriti, pa zato megju inim nije imala novca da kupi krumpire za sisanje na Grbavici. To će ove godine — kako se može predvidjeti — biti šteta od mnogo hiljada kruna.

Radili smo i za samostane nadbiskupove što smo mogli. Svake godine otkada je bila ratna skupoća, predao sam hiljade za nadbiskupove samostane, osobito za Betlehem i Egipat. Sve to smo isprosili od svojih dobročinitelja. To znade sve točno časna majka u Betlehemu. No bila je to za nas materijalna šteta, jer smo tim manje dobili [za naše potrebe, op.a.], pa su nas često tištile brige za naš podmladak. Ovi su mladići, kad je nastala ratna skupoća, dijelom tako siromašno živjeli, da je bila ozbiljna pogibelj za njihovo zdravlje. No bilo nam je žao siromašnih sestara i njihove siročadi, pa stoga smo radili za njih što smo god mogli. Dakako poslije rata presahnula su sva vrela. Radili smo, istina, i za druge samostane i siromahe, što je bilo moguće, no u prvom smo redu uvijek radili za sve ono, što je nadbiskupu najviše ležalo na srcu. Doista mislim, da smo mu vratili ljubav za ljubav.

Jednoć na sudnji dan vidjet će se, da smo bili slabi ljudi kao i drugi, ali da nijesmo bili sebični, i da nam je materijalna korist Družbe bila nuzgredna stvar, nego da smo uvijek prije svega gledali na to, da možemo što više raditi za Boga i za Crkvu. To je dobro znao i pokojni Preuzvišeni gospodin Nadbiskup.

U Sarajevu, dne 25. lipnja 1920.

M. Horrmann D. I.

Unknown Facts about the Well-Known — The Jesuits in Bosnia

Valentin Miklobušec*

Summary

It is a well-known fact that prior to WW II and the Communist takeover the Jesuits conducted the Archdiocesan Seminary in Travnik — boarding school and gymnasium. In Sarajevo they conducted the Vrhbosna Theological Seminary. This fact involves also some details heretofore unknown. The author wishes to give readers an understanding of the emergence of a vision and the dynamics of its development. It all began at the time when Austro-Hungary, following the mandate given it by the Berlin Congress (1878), was preparing to enter Bosnia and Herzegovina. A distinguished precursor of the Jesuits upon their arrival in Bosnia and Herzegovina was a 'charismatic' member of the Society by the name of Fr. Erik Brandis. He considered his vocation to be a missionary vocation. It was born and matured in the course of spiritual exercises. He looked upon it as his life's mission and endeavoured tirelessly to bring it to fruition. He envisioned the Jesuits opening a small residence in Bosnia and, in time, building a large college with boarding facilities, seminary and gymnasium, modelled after an institute of this kind in Kaloča, Hungary. The project was altered somewhat, accelerated and conformed to the necessity perceived by the first Archbishop of Vrhbosna to establish a boys' seminary and then also a theological seminary. Both institutes were conducted by the Jesuits from their very beginnings, in collaboration with Archbishop Josip Stadler. This joint effort was not to be spared of its internal tensions, as Fr. Maksimilijan Horrmann points out in his testimony. Their efforts can be grasped only when one comes to understand the desire of the Jesuits to come to Bosnia at any cost and to work toward renewing a land liberated from Turkish rule; also, the Jesuits' persistent self-denial which does not permit them to articulate to the Archbishop, neither their rights, nor his obligations to the Society — even at their own expense. They justified their attitude by the Archbishop's tireless endeavours to renew in Christ the Church in Bosnia.

* Valentin Miklobušec, Archivist in the Archive of the Croatian Province of the Society of Jesus. Address: Jordanovac 110, p.p 169, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: miklobusec@gmail.com